

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 46 - 92, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/98/2005

STOSUNEK POLAKÓW DO ŚMIERCI

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, CZERWIEC 2005

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku
22 października 2004 roku

STOSUNEK POLAKÓW DO ŚMIERCI

- Tematyka tanatyczna zdecydowanie nie należy do kręgu codziennych zainteresowań Polaków: 29% respondentów nigdy nie myśli o śmierci, a prawie połowa (45%) robi to rzadko lub bardzo rzadko. Do częstszych refleksji na ten temat przyznaje się jedynie co czwarty badany (26%).
- Dwie trzecie Polaków (65%) wyraża przekonanie, że wraz ze śmiercią nie wszystko się kończy. Większość z tej grupy (78%) definiuje rzeczywistość po śmierci jako inne życie, stosując różne jego określenia (np. życie pozagrobowe, wieczne, drugie).
- W kwestii poglądów na myślenie o śmierci i czynienie do niej przygotowań społeczeństwo polskie jest wyraźnie zróżnicowane. Potrzebę takich przygotowań wyraża 47% badanych, jednak niemal tyle samo osób (46%) zajmuje odmienne stanowisko.
- Ponad połowa ankietowanych (53%) opowiada się za umieraniem w nieświadomości, a tylko co trzeci (35%) uważa, że lepiej jest zdawać sobie z tego sprawę.
- Mimo iż coraz więcej zgonów następuje w szpitalach, zdecydowana większość respondentów (68%) za właściwsze miejsce do umierania uznaje dom.
- Kontrowersyjna jest kwestia podtrzymywania życia nieuleczalnie chorej osoby za pomocą specjalistycznej aparatury. Grupa przeciwników stosowania takich metod (44%) jest niewiele większa od grupy zwolenników (39%).

Doświadczenie śmierci i umierania różnie się kształtowało w różnych kulturach i społeczeństwach. W wieku XX nastąpiło wyraźne odejście od rytuałów związanych z celebrowaniem śmierci. Coraz częściej traktowana jest ona jako temat tabu. Miejscem umierania staje się szpital, a szeroka gama usług związanych z pochówkiem pozwala w miarę szybko i dosyć bezrefleksyjnie, bo bez osobistego angażowania się w sprawy związane z pogrzebem, przejść nad żałobą do porządku dziennego. W kulturze, która promuje model człowieka sukcesu wspinającego się po drabinie kariery, nie ma miejsca na refleksję nad cierpieniem i śmiercią. Afirmacja zdrowia, urody, młodości i zabawy również nie sprzyja uświadamianiu sobie nieuchronności śmierci, myśleniu o niej, a tym bardziej rozmowom na jej temat.

Innym znakiem współczesnego podejścia do problematyki tanatycznej jest wyścig ze śmiercią - związany z rozwojem technologii medycznej. Podejmowane są próby wydłużania ludzkiego życia wszelkimi dostępnymi sposobami i metodami, aby jeszcze bardziej oddalić moment śmierci, a tym samym by lekarz mógł mieć poczucie osiągniętego sukcesu. Mimo iż śmierć na co dzień gości na ekranach naszych telewizorów i monitorów, często wpisuje się w pewną bezrefleksyjną rutynowość (jak w przypadku niemal codziennie docierających informacji o ofiarach katastrof, zamachów i wypadków) lub ukazywana jest w sposób trywialny (w filmach fabularnych, grach komputerowych). I tylko sporadyczne sytuacje i wydarzenia skłaniają do głębszej refleksji nad sensem umierania i śmierci, a pośrednio również nad sensem życia. Wydaje się, że w ostatnim czasie podejmowaniu takich refleksji mogło sprzyjać niemal „publiczne” umieranie papieża Jana Pawła II. Przy tej okazji zaczęto mówić o ponownym uosobieniu śmierci oraz o nowej jakości i stylu umierania.

W tym kontekście podjęliśmy w majowym sondażu¹ problematykę umierania i śmierci. Pytaliśmy m.in., jak często Polacy myślą o śmierci, a także jaki jest ich stosunek do wybranych zagadnień związanych z umieraniem i kwestii egzystencji po śmierci.

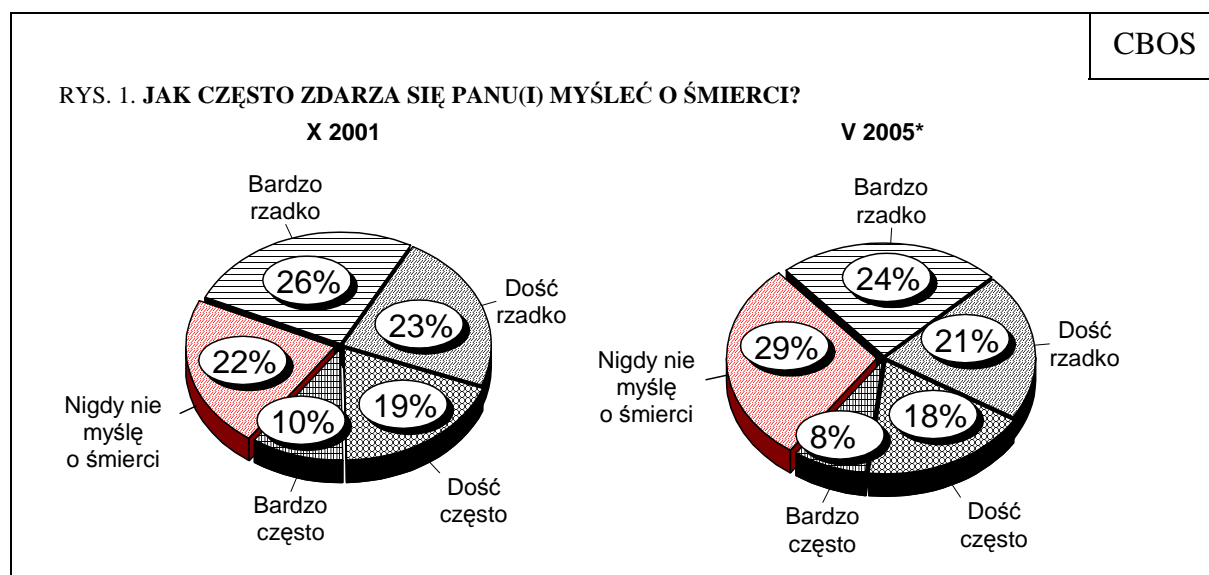
---

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (180) przeprowadzono w dniach 6-9 maja 2005 roku na liczącej 1052 osoby reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

JAK CZĘSTO POLACY MYŚLĄ O ŚMIERCI?

Tematyka tanatyczna zdecydowanie nie należy do kręgu codziennych zainteresowań Polaków, a refleksja nad nią jest spychana na odległy plan. Ponad jedna czwarta ankietowanych (29%) przyznaje, że nigdy nie myśli o śmierci, natomiast rzadkie lub bardzo rzadkie myślenie o niej towarzyszy 45% respondentów. Jedynie co czwarty badany (26%) podejmuje częstszą refleksję nad śmiercią, z czego tylko 8% deklaruje, że myśli o niej bardzo często.

W porównaniu z badaniem sprzed czterech lat częstotliwość myślenia o śmierci zmieniła się nieznacznie. Na uwagę zasługuje jednak 7-punktowy wzrost odsetka ankietowanych, którzy w ogóle nie zastanawiają się nad nią.

* Nie uwzględniliśmy tych badanych, którzy nie potrafili określić, jak często myślą o śmierci (N=29)

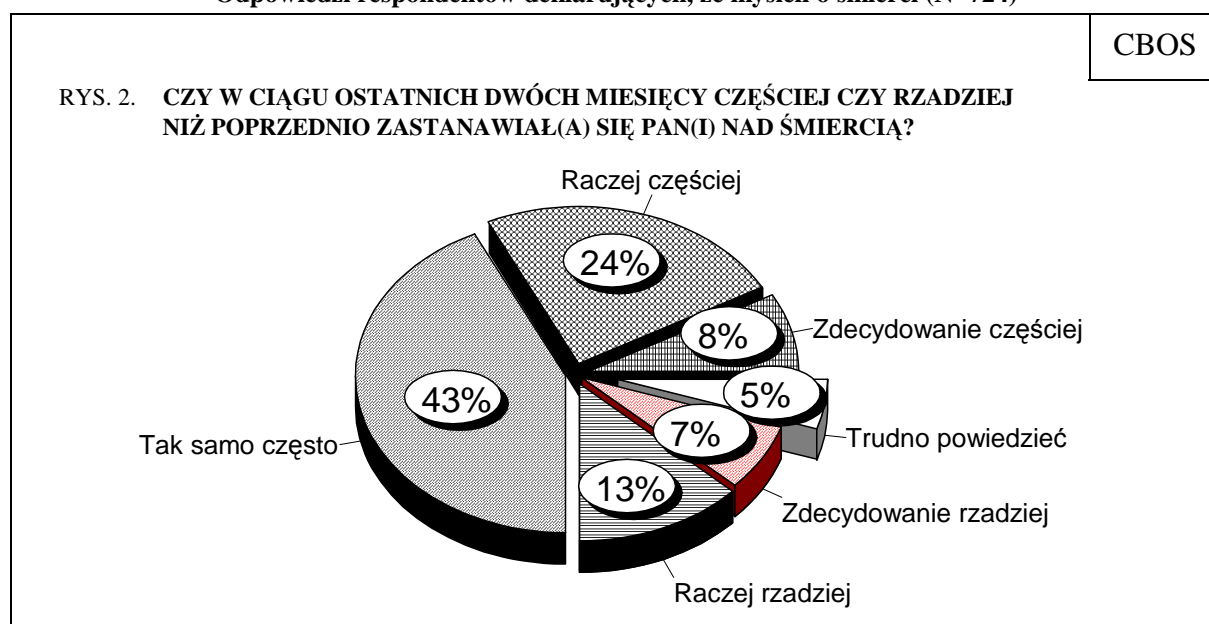
Intensywność myślenia o śmierci jest zależna od wielu cech społeczno-demograficznych. Często lub bardzo często myśli o niej dwa razy więcej kobiet (35%) niż mężczyzn (16%). Prawie dwie piąte mężczyzn (38%) i tylko nieco więcej niż co piąta kobieta (22%) twierdzą, że nigdy nie myślą o śmierci. Częstotliwość myślenia o tej problematyce wzrasta również wraz z wiekiem ankietowanych. Osoby w wieku powyżej 65 lat czterokrotnie częściej niż najmłodszy badani (poniżej 25 lat) przyznają, że często lub bardzo często rozmyślają o śmierci (55% wobec 14%). Więcej niż co trzeci z najmłodszej grupy respondentów (37%) twierdzi, że nigdy nie myśli o śmierci, natomiast w grupie najstarszych osób objętych badaniem jedynie co piąta (21%) składa takie deklaracje.

Wśród mieszkańców największych miast dominują osoby, które rzadko myślą o śmierci (60%). Częste rozważania o tej problematyce deklarują głównie osoby kilka razy w tygodniu biorące udział w praktykach religijnych (42%), chociaż w następnej kolejności są ci, którzy w ogóle nie praktykują (34%). Myśli o śmierci odsuwają od siebie badani z wykształceniem zasadniczym zawodowym (38%), respondenci o najniższych dochodach na osobę (41%), ponadto uczniowie i studenci (41%) oraz deklarujący poglądy lewicowe (32%).

Chcąc sprawdzić, w jaki sposób na myślenie o umieraniu wpłynęły doniesienia o chorobie i śmierci papieża, zapytaliśmy tych respondentów, którzy dotychczas podejmowali refleksje nad śmiercią, o to, czy w ciągu ostatnich dwóch miesięcy częściej czy też rzadziej niż we wcześniejszym okresie zastanawiali się nad tą problematyką. W pytaniu celowo uniknęliśmy nawiązania do śmierci papieża, żeby nie sugerować odpowiedzi na nie, gdyż u części osób mogłoby to wzbudzić pewną powinność głębszej refleksji nad umieraniem w kontekście wydarzeń w Watykanie.

Niemal co trzeci respondent z tej grupy (32%) przyznał, że ostatnio częściej niż we wcześniejszym okresie zastanawiał się nad śmiercią, co piąty natomiast (20%) stwierdził, że w tym okresie rzadziej rozmyślał o tych sprawach.

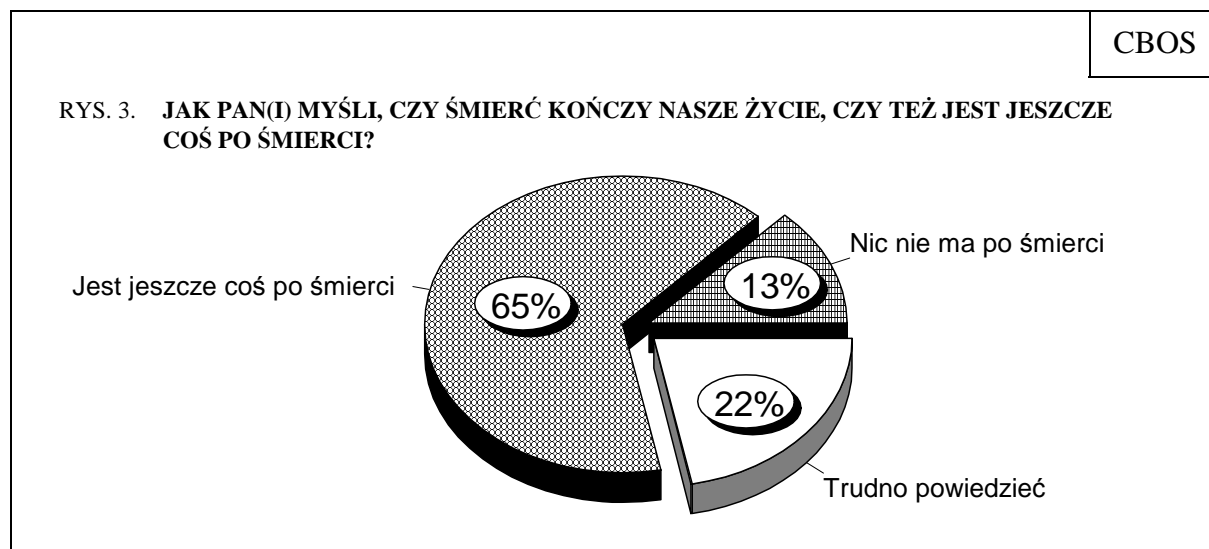
Odpowiedzi respondentów deklarujących, że myśleli o śmierci (N=724)

ŻYCIE PO ŻYCIU

Aż 98% Polaków stwierdziło, że niezależnie od udziału w praktykach religijnych uważają siebie za osoby wierzące, w tym 16% uznało się za głęboko wierzących. W innym pytaniu, dotyczącym autodeklaracji wiary, 66% badanych uznało się za wierzących i - co więcej - stosujących się do nauki Kościoła, natomiast 32% respondentów zaliczyło się do grupy osób wierzących, ale na swój własny sposób.

Selektywne podejście do dogmatów przyjętych przez doktrynę Kościoła katolickiego oraz stosowanie się do nauki Kościoła znajduje wyraz między innymi w podejściu Polaków do problematyki eschatologicznej. Spośród wszystkich ankietowanych, wśród których 97% stanowią zadeklarowani katolicy, tylko dwie trzecie (65%) wyraża przekonanie, że śmierć nie kończy naszego życia - jest jeszcze coś po niej. Przeciwnego zdania jest 13% badanych, natomiast więcej niż co piąty (22%) nie potrafi jednoznacznie ustosunkować się do tej kwestii.

Brak wiary w jakąkolwiek egzystencję po śmierci dwukrotnie częściej deklarują mężczyźni niż kobiety (18% wobec 9%), częściej też osoby z wykształceniem podstawowym niż z wyższym (18% wobec 8%), trzykrotnie częściej badani w ogóle nieuczestniczący w praktykach religijnych niż praktykujący regularnie (31% wobec 10%), a sympatycy lewicy stosunkowo częściej niż osoby o prawicowych poglądach politycznych (19% wobec 12%). Co

ciekawe, przekonanie o tym, że nic nie ma po śmierci, znacznie częściej wyrażają respondenci mający powyżej 55 lat niż ludzie młodzi - zobacz tabele aneksowe.

Odsetek osób przekonanych o tym, że nic już nie ma po śmierci, utrzymał się na poziomie sprzed czterech lat, natomiast w porównaniu z wynikami badania sprzed jedenastu lat jest o 6 punktów niższy. Od ostatniego sondażu, w którym podjęliśmy problematykę śmierci, nieco zmniejszył się (o 4 punkty) odsetek osób przekonanych, że jest jeszcze coś po śmierci, jednak w porównaniu z wynikami uzyskanymi w 1994 roku jego wartość jest nadal wyższa. W ciągu ostatnich czterech lat przybyło natomiast (o 5 punktów) tych, którzy nie mają zdania w kwestii problematyki eschatologicznej, związanej z życiem po śmierci. Obecnie ich odsetek jest porównywalny do tego z roku 1994.

Tabela 1

Jak Pan(i) myśli, czy śmierć kończy nasze życie, czy też jest jeszcze coś po śmierci?	Wskazania respondentów według terminów badań		
	X 1994	X 2001	V 2005
	w procentach		
Nic nie ma po śmierci	19	14	13
Jest jeszcze coś po śmierci	57	69	65
Trudno powiedzieć	24	17	22

Osoby, według których śmierć nie stanowi całkowitego końca ludzkiej egzystencji, zapytane (w pytaniu otwartym) o to, co ich zdaniem jest jeszcze po niej, w większości przypadków mówiły o innym życiu (78% wypowiedzi), w różny sposób je jednak określając. Niemal dwie piąte badanych (39%) ogólnikowo wymieniało drugie, nowe, dalsze życie lub określało je jako życie pozagrobowe. Prawie co czwarty ankietowany (23%) nawiązał w tym kontekście do doktryny religijnej, mówiąc o życiu wiecznym, wieczności, szczęściu wiecznym, Królestwie Niebieskim lub o życiu z Bogiem. Co dziesiąty (10%) skupił się na jakości pośmiertnej egzystencji, mówiąc o lepszym, szczęśliwym, beztróskim, bezbolesnym lub spokojnym życiu, bez chorób, wojen i konfliktów, natomiast w 6% wypowiedzi życie po śmierci określano jak życie duchowe, życie dusz czy też życie w duchu.

		CBOS
Co, Pana(i) zdaniem jest po śmierci?		N=680
Drugie życie, nowe życie, dalsze życie, życie po śmierci, życie pozagrobowe		39%
Życie wieczne, wieczność, życie wiekuiste, szczęście wieczne, życie z Bogiem		23%
Lepsze życie, szczęśliwe życie, lepszy świat, życie beztroskie, bezbolesne		10%
Niebo, raj (bez wzmianki o czyścicu i piekle)		8%
Życie duchowe, życie dusz, życie w duchu, świat dusz, duch		6%
Niebo lub piekło (bez wzmianki o czyścicu)		5%
Niebo, czyściec, piekło (wszystkie łącznie)		2%
Zmartwychwstanie		2%
Sąd Ostateczny, Sąd Boży, nagroda lub kara, szczęście wieczne lub potępienie		2%
Inna rzeczywistość, jakaś forma bytu, energii, siły duchowej, stanu świadomości		2%
Spotkanie z rodziną, bliskimi, połączenie z bliskimi, którzy wcześniej umarli		2%
Wędrowka dusz, życie dusz na ziemi, pielgrzymowanie dusz		1%
Reinkarnacja, inne wcielenie, następne życie na Ziemi		1%
Czyściec, pokuta		1%
Jest jeszcze coś, ale nie wiadomo co, trudno powiedzieć, nie wiem		13%

Odsetki nie sumują się do 100, ponieważ niektórzy respondenci używali więcej niż jednego określenia na to, co ich zdaniem jest po śmierci

W co piątym stwierdzeniu (20%) pojawiły się określenia biblijne, takie jak: zmartwychwstanie, niebo, piekło, pokuta (czyściec) czy też Sąd Ostateczny, z czego większość przypadków (8%) dotyczyła nieba/raju (bez wzmianki o piekle czy czyścicu). Co dwudziesty badany (5%) perspektywę po śmierci określił w kategorii dychotomii - niebo lub piekło, a tylko 2% ankietowanych mówiło o trzech stanach, które mogą spotkać człowieka po śmierci, obok nieba i piekła wymieniając czyściec. Tyle samo wypowiedzi dotyczyło zmartwychwstania, jak również Sądu Bożego (szczęścia wiecznego lub potępienia) jako tego, co czeka ludzi po śmierci.

Co ósmy respondent (13%) pomimo przekonania, że wraz ze śmiercią nie wszystko się kończy, nie potrafił jednoznacznie określić tego, co po niej następuje. U takich osób pojawiały się wypowiedzi, że jest jeszcze coś, ale nie wiadomo co, nikt tego nie wie (lub trudno powiedzieć). Rzadziej egzystencję po śmierci określano w kategoriach innej rzeczywistości

(innego wymiaru, energii), jak również spotkania z rodziną, bliskimi (po 2% wypowiedzi), a także wędrówki dusz czy reinkarnacji (po 1%).

W porównaniu z wynikami badań z 1994 roku obecnie nieco częściej mówiono o raju/niebie czy też o życiu jakościowo lepszym jako etapie następującym po śmierci (wzrost po 5 punktów). Częściej pojawiały się również wypowiedzi określające egzystencję po śmierci w kategoriach religijnych - jako życie wieczne czy życie z Bogiem (wzrost o 4 punkty). Nieznacznie rzadziej natomiast to, co jest po śmierci, określano jako życie duchowe, wędrówkę dusz, reinkarnację czy też Sąd Ostateczny (spadek o 2-3 punkty). O 6 punktów wzrósł w tym czasie odsetek badanych, którzy nie potrafią wyraźnie określić tego, co ich zdaniem jest po śmierci.

STOSUNEK DO WYBRANYCH ZAGADNIENŃ PRAKTYCZNYCH ZWIĄZANYCH Z UMIERANIEM I ŚMIERCIA

W związku z ciężką chorobą i śmiercią papieża niejednokrotnie w mediach pojawiały się określenia, mówiące o pewnym stylu i jakości umierania, zaprezentowanych przez Jana Pawła II. Zapytaliśmy więc Polaków o ich stosunek do pewnych kwestii związanych z umieraniem, takich jak: przygotowanie do śmierci, świadomość umierania, jego miejsce czy wreszcie problem potrzeby stosowania specjalnych środków w celu możliwie najdłuższego podtrzymania ludzkiego życia, pomimo nieuleczalnej choroby.

Jeżeli chodzi o myślenie o śmierci i czynienie ewentualnych przygotowań do niej, Polacy są wyraźnie podzieleni. Prawie połowa z nich (46%) uważa, że lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci i nie robić żadnych planów z nią związanych. Jednak niemal taką samą grupę (47%) stanowią ci, którzy są przeciwnego zdania, sądząc, że lepiej przygotować się na śmierć i poczynić pewne plany - zadbać wcześniej o różne sprawy. Odsetek tych ostatnich jest identyczny z uzyskanym w 1994 roku, kiedy również pytaliśmy o stosunek do tej kwestii, natomiast w porównaniu z rokiem 2001 jego wartość nieznacznie spadła (o 2 punkty). Jednak ogólnie rzecz biorąc, stosunek Polaków do omawianej kwestii w ciągu ostatnich jedenastu lat jest bardzo zbliżony.

Tabela 2

Czy Pana(i) zdaniem:	Wskazania respondentów według terminów badań		
	X 1994	X 2001	V 2005
	w procentach		
- lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci i nie robić żadnych planów na wypadek śmierci	47	45	46
- lepiej przygotować się na to i poczynić plany, zadbać wcześniej o różne sprawy	47	49	47
Trudno powiedzieć	6	6	7

Opinię o potrzebie myślenia o śmierci i czynienia w związku z nią odpowiednich przygotowań podzielają przede wszystkim kobiety, osoby, które ukończyły 65 lat, oraz mieszkańcy największych miast. Ponadto są to głównie respondenci z wyższym wykształceniem, stanowiący przeważnie kadre kierowniczą, oraz pracownicy umysłowi niższego szczebla, a wśród biernych zawodowo - emeryci i renciści. W grupie tej dominują również osoby o najwyższych dochodach, badani uczestniczący kilka razy w tygodniu w praktykach religijnych oraz identyfikujący się z prawicą - zobacz tabele aneksowe.

Innym czynnikiem, który istotnie wpływa na kształt opinii respondentów w kwestii przygotowań do śmierci, jest częstotliwość myślenia o niej. Zdecydowana większość spośród tych, którzy często lub bardzo często myślą o śmierci (68%), stoi na stanowisku konieczności czynienia planów na jej wypadek. Przeciwnego zdania są najczęściej badani w ogóle niezastanawiający się nad śmiercią, natomiast ci, którzy robią to rzadko, są bardziej podzieleni w swoich opiniach, jednak z przewagą zwolenników przygotowań do śmierci.

Tabela 3

Jak często zdarza się Panu(i) myśleć o śmierci? ²	Czy Pana(i) zdaniem:		
	lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci i nie robić żadnych planów na wypadek śmierci	lepiej przygotować się na to i poczynić plany, zadbać wcześniej o różne sprawy	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Często (w tym bardzo często)	26	68	6
Rzadko (w tym bardzo rzadko)	44	52	4
Nigdy nie myślę o śmierci	68	24	8

² W analizie pominęliśmy tych, którzy nie potrafili określić, jak często myślą o śmierci (N=29).

O tym, że lepiej przygotować się na śmierć i zadbać wcześniej o różne sprawy, częściej niż pozostali przekonani są również ci, którzy wierzą, że jest jeszcze coś po śmierci (55%).

Tabela 4

Jak Pan(i) myśli, czy śmierć kończy nasze życie, czy też jest jeszcze coś po śmierci?	Czy Pana(i) zdaniem:		
	lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci i nie robić żadnych planów na wypadek śmierci	lepiej przygotować się na to i poczynić plany, zadbać wcześniej o różne sprawy	Trudno powiedzieć
w procentach			
Nic nie ma po śmierci	67	30	3
Jest jeszcze coś po śmierci	40	55	5
Trudno powiedzieć	52	35	13

Inną kwestią związaną ze śmiercią, o którą pytaliśmy respondentów, jest ich stosunek do faktu świadomego umierania. Rozkład uzyskanych odpowiedzi jest niemal taki sam jak przed czterema laty, kiedy po raz ostatni o to pytaliśmy. Przeważają ankietowani, którzy sądzą, że lepiej jest dla człowieka, gdy nie wie, że umiera (53%). Opinię, że lepiej jest umierać świadomie, wyraża co trzeci respondent (35%). W porównaniu z wynikami badań z 1994 roku odsetek zwolenników świadomego umierania wzrósł o 9 punktów, ubyło natomiast od tamtego czasu (o 13 punktów) osób podzielających przeciwną opinię.

Tabela 5

Czy Pana(i) zdaniem:	Wskazania respondentów według terminów badań		
	X 1994	X 2001	V 2005
w procentach			
- lepiej, gdy człowiek umiera świadomy tego	26	36	35
- lepiej, gdy człowiek nie wie, że umiera	66	52	53
Trudno powiedzieć	8	12	12

Za świadomym umieraniem nieco częściej opowiadają się kobiety, a także osoby z wyższym wykształceniem, stanowiący kadrę kierowniczą i inteligencję, najwięcej zarabiający, jak również głęboko wierzący i kilka razy w tygodniu biorący udział w praktykach religijnych - zobacz tabele aneksowe.

Jeżeli zaś chodzi o kwestię miejsca umierania, to pomimo faktycznego stanu, według którego większość zgonów następuje w szpitalach³, tak samo jak jedenaście lat temu zdecydowana większość respondentów (68%) uważa, że lepiej jest, gdy człowiek umiera w domu. Co ciekawe, nieco zmniejszył się od tamtego czasu odsetek zwolenników umierania w szpitalu, przybyło natomiast osób niemających zdania na ten temat.

Tabela 6

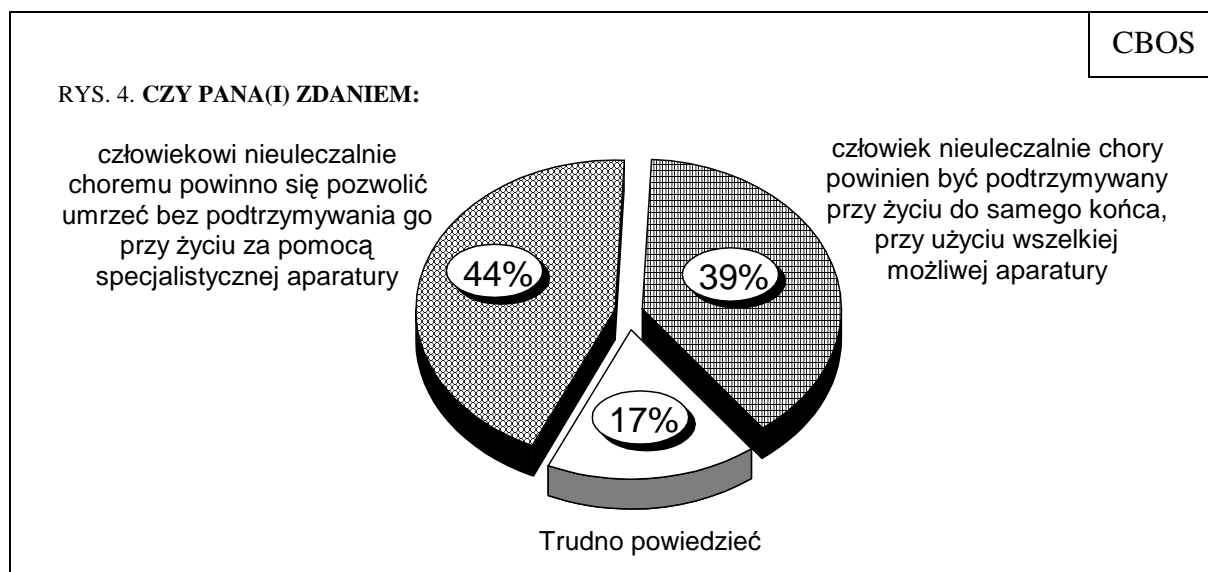
Czy Pana(i) zdaniem:	Wskazania respondentów według terminów badań	
	X 1994	V 2005
	w procentach	
- lepiej, gdy człowiek umiera w domu	68	68
- lepiej, gdy człowiek umiera w szpitalu	18	14
Trudno powiedzieć	14	18

Cechy socjodemograficzne raczej nie wpływają istotnie na zróżnicowanie opinii respondentów w kwestii stosownego ich zdaniem miejsca umierania. Nieco zaskakujący wydaje się jednak fakt, że młodszy ankietowani (w wieku do 34 lat) nieco częściej niż starsi opowiadają się za umieraniem w domu. Na dom jako lepsze miejsce do żegnania się z życiem doczesnym wskazują również osoby częściej uczestniczące w praktykach religijnych niż te, które robią to sporadycznie lub nie praktykują wcale.

Innym jeszcze dylematem związanym z umieraniem, który wraz z rozwojem technologii medycznych pojawia się coraz częściej, jest kwestia tzw. sztucznego podtrzymywania życia osób nieuleczalnie chorych. Jest to problem, który nierzadko budzi kontrowersje. Wskazują na to również wyniki naszych badań. Respondenci twierdzą, że człowiekowi nieuleczalnie choremu powinno się pozwolić umrzeć bez podtrzymywania go przy życiu za pomocą takich środków, nieznacznie przeważają nad tymi, którzy sądzą, że człowiek nieuleczalnie chory powinien być podtrzymywany przy życiu do samego końca, przy użyciu wszelkiej możliwej aparatury (44% wobec 39%). Spory pozostaje również odsetek osób niemających zdania na ten temat (17%).

---

³ „Rocznik demograficzny”, GUS, Warszawa 2004, s. 368.

Na znaczne zróżnicowanie opinii respondentów w tej kwestii wpływa autodeklaracja wiary. Osoby uważające się za głęboko wierzące zdecydowanie częściej niż wierzący, a tym bardziej niewierzący (choć tych jest zaledwie 2%) skłonne są stosować wszelkie możliwe środki w celu podtrzymania życia. Podobnie jest, jeżeli chodzi o udział w praktykach religijnych. Wraz ze zmniejszaniem się częstości praktyk, wzrasta przyzwolenie na śmierć nieuleczalnie chorego człowieka, bez konieczności stosowania specjalistycznej aparatury, która sztucznie podtrzyma jego życie. Należy jednak zauważyć, że w świetle nauczania Kościoła dopuszczalna jest rezygnacja z tzw. uporczywej terapii, związanej z podtrzymywaniem życia ludzkiego za pomocą nadzwyczajnych środków.

Zwolennikami odstępowania od stosowania specjalistycznej aparatury są głównie osoby młode, zwłaszcza mające od 25 do 34 lat. Konieczność stosowania takich środków podkreślają zaś przede wszystkim mieszkańcy wsi i małych miast, a spośród grup zawodowych - głównie niewykwalifikowani robotnicy i rolnicy.

Co ciekawe, ci, według których nic już nie ma po śmierci, znacznie częściej od wierzących w dalszą egzystencję opowiadają się za niestosowaniem specjalnych środków aparatury w celu podtrzymania życia (57% wobec 41%).

Zwiększona częstotliwość myślenia respondentów o śmierci w ciągu dwóch miesięcy przed badaniem, a więc w okresie choroby i agonii papieża, nie wpływa istotnie na opinie Polaków w większości spraw dotyczących problematyki umierania i śmierci. Wyjątek stanowi jedynie kwestia myślenia o śmierci i czynienia do niej przygotowań. Ci, którzy w ostatnim

czasie częściej niż zwykle zastanawiali się nad śmiercią, chętniej wyrażają potrzebę takiej refleksji oraz konieczność przygotowań na wypadek śmierci, a więc wcześniejszego zadbania o różne sprawy.

Śmierć wydaje się jednym z najbardziej przerażających, a jednocześnie najbardziej nieuniknionych zjawisk, które dotyczą człowieka. Chęć życia, przywiązanie do bliskich, afirmacja zdrowia i przyjemności sprawiają, że ludzie boją się śmierci, stąd refleksję nad nią odsuwają na dalszy plan, a samej agonii wolą być nieświadomi. Wydarzenia takie jak w ostatnim czasie śmierć papieża mogą być przyczyną nieco głębszej refleksji nad śmiercią i problemami z nią związanymi. Jednak z naszych badań wynika, że nawet tego rodzaju przeżycia poza wzmożoną częstością zastanawiania się nad śmiercią nie zmieniają istotnie stosunku Polaków do kwestii z nią związanych.

Podobnie jak w 2001 roku istnieje proporcjonalny podział pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami koncepcji przygotowań do śmierci i konieczności myślenia o niej. Kontrowersyjny wydaje się również problem stosowania specjalistycznego sprzętu w celu podtrzymywania życia nieuleczalnie chorych. Większą jednomyślność można zauważyć w kwestii wyboru miejsca umierania - zdecydowanie lepszy wydaje się w tej sytuacji dom niż szpital.

Mimo iż 97% polskiego społeczeństwa stanowią katolicy, a 98% Polaków uznaje się za wierzących, stosunek do spraw eschatologicznych związanych z perspektywą życia po śmierci nie jest już tak jednoznaczny. Tylko 65% Polaków wyraża przekonanie o istnieniu jeszcze czegoś po śmierci, wzrasta natomiast odsetek osób niemających zdania na ten temat. Obok faktu, że obecnie nieco mniej osób niż dawniej myśli o śmierci, wskazuje to na postępujący proces marginalizacji kwestii tanatycznych w codziennym życiu Polaków.

Opracował
Rafał BOGUSZEWSKI

A N E K S

Tabela 1. Jak często zdarza się Panu(i) myśleć o śmierci? (%)

	Często	Rzadko	Wcale	Liczba osób
Ogółem	26	45	29	1023
Płeć				
Mężczyźni	16	46	38	482
Kobiety	35	43	22	541
Wiek				
18-24 lat	14	49	37	160
25-34	13	58	29	188
35-44	21	43	35	171
45-54	25	47	28	197
55-64	30	45	26	120
65 lat i więcej	55	24	21	187
Miejsce zamieszkania				
Wieś	27	36	37	374
Miasto do 20 tys.	26	48	26	125
20-100 tys.	27	45	28	206
101-500 tys.	27	48	25	195
501 tys. i więcej mieszk.	23	60	17	123
Wykształcenie				
Podstawowe	38	28	33	295
Zasadnicze zawodowe	19	43	38	260
Średnie	23	53	24	357
Wyższe	24	63	12	111
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	23	62	15	76
Prac. umysł. niż. szczebla	14	64	23	78
Pracownicy fiz.- umysł.	21	49	30	91
Robotnicy wykwalifikowani	10	44	46	87
Robotnicy niewykwalifik.	23	50	27	39
Rolnicy	23	35	42	51
Pracujący na własny rach.	11	61	28	42
Bierni zawodowo				
Renciści	52	30	19	116
Emeryci	43	32	25	200
Uczniowie i studenci	10	48	41	76
Bezrobotni	15	48	37	119
Gospodynie domowe i inni	36	42	23	47
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	21	52	27	164
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	20	52	28	60
sekt. pryw. poza rolnict.	13	57	30	191
prywatnym gosp. rolnym	25	39	37	56
Dochody na jedną osobę				
Do 300 zł	25	34	41	129
301-500	30	41	29	165
501-900	30	41	28	203
901-1200	26	47	27	83
Powyżej 1200 zł	26	59	16	74
Ocena własnych war. mater.				
Złe	31	37	32	324
Średnie	27	45	28	443
Dobre	19	54	27	255
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	42	40	18	88
Raz w tygodniu	26	44	30	551
1-2 razy w miesiącu	21	45	33	162
Kilka razy w roku	22	51	27	151
W ogóle nie uczestniczy	34	38	28	71
Poglądy polityczne				
Lewica	22	46	32	143
Centrum	22	48	30	266
Prawica	25	53	22	309
Trudno powiedzieć	34	32	34	301

Tabela 2. Czy w ciągu ostatnich dwóch miesięcy częściej czy rzadziej niż poprzednio zastanawiał(a) się Pan(i) nad śmiercią?

(%)

	Częściej	Tak samo	Rzadziej	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	32	43	20	5	724
Płeć					
Mężczyźni	25	47	24	5	299
Kobiety	37	41	18	4	425
Wiek					
18-24 lat	28	37	33	3	100
25-34	29	35	26	11	134
35-44	38	41	18	3	111
45-54	30	46	21	3	142
55-64	27	53	20	1	89
65 lat i więcej	38	48	10	4	148
Miejsce zamieszkania					
Wieś	34	44	17	4	235
Miasto do 20 tys.	31	36	28	5	93
20-100 tys.	30	42	24	4	147
101-500 tys.	25	47	23	5	147
501 tys. i więcej mieszk.	40	43	13	3	102
Wykształcenie					
Podstawowe	34	46	16	4	197
Zasadnicze zawodowe	30	44	24	3	161
Średnie	28	41	25	6	268
Wyższe	42	43	12	3	97
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	42	37	17	4	65
Prac. umysł. niż. szczebla	38	41	18	2	60
Pracownicy fiz.- umysł.	23	38	35	4	64
Robotnicy wykwalifikowani	26	45	26	3	47
Robotnicy niewykwalifik.	18	54	17	11	29
Rolnicy	39	36	20	5	30
Pracujący na własny rach.	23	41	24	12	30
Bierni zawodowo					
Renciści	31	56	10	3	94
Emeryci	34	50	12	4	150
Uczniowie i studenci	34	41	25	0	44
Bezrobotni	28	34	33	5	75
Gospodynie domowe i inni	37	27	31	5	36
Pracuje w:					
inst. państw., publicznej	27	48	21	4	120
spółce właścicieli					
prywatnych i państwa	30	40	19	11	43
sekt. pryw. poza rolnict.	32	39	25	4	133
prywatnym gosp. rolnym	43	33	19	5	35
Dochody na jedną osobę					
Do 300 zł	39	44	15	3	76
301-500	28	42	26	4	117
501-900	29	50	19	1	145
901-1200	35	45	17	3	61
Powyżej 1200 zł	30	49	14	7	62
Ocena własnych war. mater.					
Złe	34	47	16	4	220
Średnie	32	41	23	4	317
Dobre	30	44	21	5	186
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	39	47	11	3	72
Raz w tygodniu	37	40	20	3	384
1-2 razy w miesiącu	26	48	18	7	108
Kilka razy w roku	19	42	33	5	109
W ogóle nie uczestniczy	22	57	17	3	51
Poglądy polityczne					
Lewica	25	45	26	4	97
Centrum	27	44	24	5	187
Prawica	39	38	20	3	240
Trudno powiedzieć	32	48	15	5	198

Tabela 3. Jak Pan(i) myśli, czy śmierć kończy nasze życie czy też jest jeszcze coś po śmierci? 1 - Nic nie ma po śmierci; 2 - Jest jeszcze coś po śmierci

(%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	14	65	22	1050
Płeć				
Mężczyźni	18	58	23	497
Kobiety	9	71	20	554
Wiek				
18-24 lat	11	72	17	161
25-34	7	77	15	189
35-44	10	62	28	181
45-54	17	60	23	202
55-64	20	59	21	123
65 lat i więcej	19	57	24	194
Miejsce zamieszkania				
Wieś	15	63	22	384
Miasto do 20 tys.	12	69	19	131
20-100 tys.	10	67	23	212
101-500 tys.	15	64	21	199
501 tys. i więcej mieszk.	14	63	23	126
Wykształcenie				
Podstawowe	18	57	26	307
Zasadnicze zawodowe	16	65	19	268
Średnie	10	67	22	364
Wyższe	8	79	13	111
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	7	79	15	76
Prac. umysł. niż. szczebla	4	70	26	81
Pracownicy fiz. - umysł.	16	62	22	92
Robotnicy wykwalifikowani	12	62	26	88
Robotnicy niewykwalifik.	16	64	21	39
Rolnicy	12	62	26	56
Pracujący na własny rach.	14	59	28	42
Bierni zawodowo				
Renciści	18	62	20	120
Emeryci	20	56	24	209
Uczniowie i studenci	10	72	18	77
Bezrobotni	11	69	20	123
Gospodynie domowe i inni	13	78	9	47
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	14	66	20	168
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	9	65	26	60
sekt. pryw. poza rolnict.	8	69	23	191
prywatnym gosp. rolnym	12	63	24	60
Dochody na jedną osobę				
Do 300 zł	12	69	19	130
301-500	16	63	20	167
501-900	15	64	21	206
901-1200	14	67	18	84
Powyżej 1200 zł	16	70	13	74
Ocena własnych war. mater.				
Złe	14	63	23	335
Średnie	15	64	21	455
Dobre	11	68	21	259
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	10	82	8	91
Raz w tygodniu	10	73	17	566
1-2 razy w miesiącu	13	56	31	162
Kilka razy w roku	22	49	29	157
W ogóle nie uczestniczy	31	35	34	73
Poglądy polityczne				
Lewica	19	59	22	146
Centrum	14	66	21	268
Prawica	12	73	16	316
Trudno powiedzieć	13	59	28	317

Tabela 4. Proszę teraz ustosunkować się do kilku kwestii dotyczących umierania i śmierci. Czy Pana(i) zdaniem: 1 - lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci i nie robić żadnych planów na wypadek śmierci; 2 - lepiej przygotować się na to i poczynić plany, zadbać wcześniej o różne sprawy

(%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	46	47	7	1051
Płeć				
Mężczyźni	55	38	6	497
Kobiety	38	55	7	554
Wiek				
18-24 lat	48	44	8	161
25-34	49	48	3	191
35-44	53	37	9	181
45-54	46	47	7	201
55-64	43	51	6	123
65 lat i więcej	37	57	6	194
Miejsce zamieszkania				
Wieś	53	40	7	384
Miasto do 20 tys.	46	47	6	131
20-100 tys.	49	43	8	212
101-500 tys.	41	54	5	199
501 tys. i więcej mieszk.	29	66	5	126
Wykształcenie				
Podstawowe	46	46	8	307
Zasadnicze zawodowe	57	38	4	266
Średnie	44	49	7	364
Wyższe	24	69	6	113
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	31	66	3	77
Prac. umysł. niż. szczebla	37	55	8	81
Pracownicy fiz.- umysł.	49	46	4	92
Robotnicy wykwalifikowani	61	34	5	88
Robotnicy niewykwalifik.	62	33	5	39
Rolnicy	52	28	19	56
Pracujący na własny rach.	42	51	7	42
Bierni zawodowo				
Renciści	42	52	6	119
Emeryci	40	54	5	209
Uczniowie i studenci	43	50	7	77
Bezrobotni	56	38	6	123
Gospodynie domowe i inni	48	41	11	47
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	42	50	8	168
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	55	42	3	62
sekt. pryw. poza rolnict.	45	50	5	191
prywatnym gosp. rolnym	57	25	18	60
Dochody na jedną osobę				
Do 300 zł	58	39	2	130
301-500	51	44	5	166
501-900	44	52	4	206
901-1200	38	55	7	84
Powyżej 1200 zł	40	59	1	74
Ocena własnych war. mater.				
Złe	46	47	7	335
Średnie	47	47	6	454
Dobre	45	48	6	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	30	63	6	91
Raz w tygodniu	46	47	7	566
1-2 razy w miesiącu	49	46	4	164
Kilka razy w roku	48	45	7	157
W ogóle nie uczestniczy	59	35	6	72
Poglądy polityczne				
Lewica	50	47	3	146
Centrum	47	49	4	270
Prawica	40	54	7	315
Trudno powiedzieć	50	41	9	317

Tabela 5. Proszę teraz ustosunkować się do kilku kwestii dotyczących umierania i śmierci. Czy Pana(i) zdaniem: 1 - lepiej, gdy człowiek umiera świadomy tego; 2 - lepiej, gdy człowiek nie wie, że umiera

(%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	35	53	12	1050
Płeć				
Mężczyźni	31	56	13	497
Kobiety	37	51	12	553
Wiek				
18-24 lat	38	51	10	161
25-34	34	53	13	191
35-44	33	55	13	180
45-54	29	59	12	201
55-64	36	51	13	123
65 lat i więcej	39	48	12	194
Miejsce zamieszkania				
Wieś	31	55	14	384
Miasto do 20 tys.	34	53	13	131
20-100 tys.	36	55	9	212
101-500 tys.	40	51	10	199
501 tys. i więcej mieszk.	37	48	15	125
Wykształcenie				
Podstawowe	32	54	14	307
Zasadnicze zawodowe	29	59	13	266
Średnie	36	54	10	364
Wyższe	50	34	16	111
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	51	35	14	76
Prac. umysł. niż. szczebla	34	45	21	81
Pracownicy fiz.- umysł.	37	57	5	92
Robotnicy wykwalifikowani	19	64	17	88
Robotnicy niewykwalifik.	23	64	13	39
Rolnicy	27	55	18	56
Pracujący na własny rach.	27	60	12	42
Bierni zawodowo				
Renciści	26	58	16	119
Emeryci	41	47	11	209
Uczniowie i studenci	50	40	9	77
Bezrobotni	36	59	4	123
Gospodynie domowe i inni	16	71	12	47
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	34	50	16	168
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	39	52	9	62
sekt. pryw. poza rolnict.	32	54	14	190
prywatnym gosp. rolnym	26	57	17	60
Dochody na jedną osobę				
Do 300 zł	31	61	8	130
301-500	32	61	7	166
501-900	37	53	10	206
901-1200	41	50	9	84
Powyżej 1200 zł	42	40	18	74
Ocena własnych war. mater.				
Złe	35	54	11	335
Średnie	33	55	12	454
Dobre	37	49	13	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	52	35	13	91
Raz w tygodniu	35	53	12	565
1-2 razy w miesiącu	26	63	11	164
Kilka razy w roku	34	52	14	157
W ogóle nie uczestniczy	30	59	11	72
Poglądy polityczne				
Lewica	33	57	10	146
Centrum	34	57	9	269
Prawica	41	48	12	315
Trudno powiedzieć	30	53	16	317

Tabela 6. Proszę teraz ustosunkować się do kilku kwestii dotyczących umierania i śmierci. Czy Pana(i) zdaniem: 1 - lepiej gdy człowiek umiera w domu; 2 - lepiej gdy człowiek umiera w szpitalu

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	68	14	18	1050
Płeć				
Mężczyźni	65	14	21	497
Kobiety	71	14	16	553
Wiek				
18-24 lat	72	10	18	161
25-34	74	10	16	191
35-44	67	13	20	180
45-54	61	18	21	201
55-64	62	19	19	123
65 lat i więcej	70	15	15	194
Miejsce zamieszkania				
Wieś	69	14	17	384
Miasto do 20 tys.	70	14	17	131
20-100 tys.	64	17	19	212
101-500 tys.	68	15	17	199
501 tys. i więcej mieszk.	69	8	23	125
Wykształcenie				
Podstawowe	70	13	17	307
Zasadnicze zawodowe	66	16	17	266
Średnie	67	13	20	364
Wyższe	67	14	19	111
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	66	11	23	76
Prac. umysł. niż. szczebla	70	13	17	81
Pracownicy fiz.- umysł.	72	7	20	92
Robotnicy wykwalifikowani	63	21	16	88
Robotnicy niewykwalifik.	59	15	26	39
Rolnicy	71	6	22	56
Pracujący na własny rach.	61	24	15	42
Bierni zawodowo				
Renciści	67	18	16	119
Emeryci	66	17	17	209
Uczniowie i studenci	72	12	17	77
Bezrobotni	74	10	16	123
Gospodynie domowe i inni	65	9	26	47
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	67	11	22	168
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	64	21	15	62
sekt. pryw. poza rolnict.	67	14	18	190
prywatnym gosp. rolnym	74	7	19	60
Dochody na jedną osobę				
Do 300 zł	76	14	10	130
301-500	69	16	15	166
501-900	68	14	18	206
901-1200	59	19	22	84
Powyżej 1200 zł	67	18	14	74
Ocena własnych war. mater.				
Złe	71	13	17	335
Średnie	65	16	20	454
Dobre	70	12	18	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	79	8	14	91
Raz w tygodniu	68	14	18	565
1-2 razy w miesiącu	71	13	16	164
Kilka razy w roku	61	18	21	157
W ogóle nie uczestniczy	59	14	27	72
Poglądy polityczne				
Lewica	64	16	20	146
Centrum	67	16	17	269
Prawica	74	11	14	315
Trudno powiedzieć	64	14	22	317

Tabela 7. Proszę teraz ustosunkować się do kilku kwestii dotyczących umierania i śmierci. Czy Pana(i) zdaniem: 1 - człowiek nieuleczalnie chory powinien być podtrzymywany przy życiu do samego końca, przy użyciu wszelkiej możliwej aparatury; 2 - człowiekowi nieuleczalnie choremu powinno się pozwolić umrzeć bez podtrzymywania go przy życiu za pomocą specjalistycznej aparatury (%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	39	44	17	1050
Płeć				
Mężczyźni	37	45	18	497
Kobiety	40	43	16	553
Wiek				
18-24 lat	36	47	18	161
25-34	29	52	20	191
35-44	41	38	21	180
45-54	43	45	12	201
55-64	43	44	13	123
65 lat i więcej	41	40	19	194
Miejsce zamieszkania				
Wieś	40	43	17	384
Miasto do 20 tys.	42	45	13	131
20-100 tys.	41	48	11	212
101-500 tys.	34	43	23	199
501 tys. i więcej mieszk.	34	45	21	125
Wykształcenie				
Podstawowe	40	43	17	307
Zasadnicze zawodowe	40	45	15	266
Średnie	36	46	19	364
Wyższe	40	42	18	111
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	33	48	19	76
Prac. umysł. niż. szczebla	39	38	23	81
Pracownicy fiz.- umysł.	39	44	17	92
Robotnicy wykwalifikowani	33	55	12	88
Robotnicy niewykwalifik.	51	47	2	39
Rolnicy	52	30	19	56
Pracujący na własny rach.	29	48	23	42
Bierni zawodowo				
Renciści	43	45	12	119
Emeryci	41	42	17	209
Uczniowie i studenci	33	49	17	77
Bezrobotni	32	46	22	123
Gospodynie domowe i inni	45	37	18	47
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	41	44	15	168
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	42	37	21	62
sekt. pryw. poza rolnict.	33	51	16	190
prywatnym gosp. rolnym	51	29	20	60
Dochody na jedną osobę				
Do 300 zł	44	45	11	130
301-500	45	45	11	166
501-900	41	45	15	206
901-1200	42	45	13	84
Powyżej 1200 zł	28	62	10	74
Ocena własnych war. mater.				
Złe	42	42	17	335
Średnie	39	43	17	454
Dobre	34	49	17	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	61	23	15	91
Raz w tygodniu	43	43	14	565
1-2 razy w miesiącu	32	46	22	164
Kilka razy w roku	25	51	24	157
W ogóle nie uczestniczy	23	58	19	72
Poglądy polityczne				
Lewica	36	52	12	146
Centrum	38	48	15	269
Prawica	43	40	18	315
Trudno powiedzieć	37	42	21	317